

# OMDAT ZWIJGEN NIET LUKT

## Twoe essays van Jan Oegema

Kan men taal volledig vertrouwen? Of is er altijd een zekere dosis scepsis jegens de taal nodig? Er bestaat een lange traditie waarin de mens wordt gedefinieerd als een talig wezen. Maar er bestaat evengoed een traditie die gebaseerd is op het feit dat diezelfde mens dag in dag uit tegen de grenzen van zijn taligheid aanloopt. Zo zouden het onuitsprekbare verlies van een dierbare en het daarop volgende rouwproces gemakkelijk aanleiding kunnen geven voor een absoluut wantrouwen jegens de taal. Niets van dit alles bij Jan Oegema, die in zijn essay *Diep uit het oor. Taal en poëzie in de retraites van het Open klooster* vrijwel meteen toegeeft zich meer thuis te voelen in de traditie van taalvertrouwen (die volgens hem overigens te weinig belicht wordt). Tegelijkertijd met het verschijnen van dit boekje kwam een ander werkje van zijn hand uit, *Lichaamsziel. Een retraite in rouw*. De twee boeken verdienen het naast elkaar te worden gelezen. Niet alleen worden ze verbonden door de terugtrekkende bewegingen in de ondertitel, ook loopt er een directe lijn van de zojuist aangehaalde opmerking over taalvertrouwen naar *Lichaamsziel*.

Oegema schreef dit laatstgenoemde boekje naar aanleiding van het overlijden van zijn moeder. Het vormt de zoektocht van *een* zoon van *een* moeder – Oegema benadrukt hoe het verlies van zijn moeder hem in “een categorie van onoverzienbare omvang, die van het wees geworden kind” heeft geworpen – naar hoe zijn lichaam en ziel zich tot elkaar verhouden. Daarmee valt het boekje in een lange geschiedenis van rouwliteratuur en meer in het bijzonder rouwdagboeken, zoals het schitterende *Journal de deuil* van Roland Barthes.

Maar laat er geen misverstand over bestaan, hoe ontroerend het boekje van Oegema ook mag zijn, het is zeker niet alleen maar een verslag van een zelf-onderzoek naar aanleiding van een verlies. Misschien nog wel meer dan dat is het een onderzoek naar de taal, naar het spreken over een gebeurtenis waarvan vaak wordt gedacht dat die alleen de onmogelijkheid tot spreken aan het licht brengt. Tegen het

*Meer dan de rouw onderzoekt Oegema het spreken over een gebeurtenis die alleen de onmogelijkheid tot spreken aan het licht zou brengen*

einde van *Lichaamsziel* schrijft Oegema dan ook: “Nadenkend over de betekenis van rouw en verdriet kan ik hun [*Plato en Descartes, die beiden de ziel verbieden ten koste van het lichaam*] opvattingen nog zo hartstochtelijk bekritisieren, als schrijver bewijs ik ongewild hun gedeeltelijk gelijk. Rouw schrijft zich niet, ik kan alleen schrijven over rouw, en dat veronderstelt hoe dan ook een afstand tussen beleving en reflectie.” Het rouwproces maakte aan Oegema duidelijk dat hij niet wil en ook niet hoeft te kiezen tussen lichaam en ziel. Maar zodra hij probeert de ervaring te vangen in het schrijven, dwingt hij zichzelf om dat wel te doen. Die onbewuste keuze mondt vervolgens uit in een bewust registreren van de talloze manieren van schrijven en spreken over onze ervaringen. Continu, haast in iedere zin, benoemt Oegema de taligheid van zijn eigen schrijven: hij zoekt naar woorden, connotaties, jargon, namen, uitdrukkingen, vormen van expressie, terzijdes, begrippen, oxymorons, voorzetsels, substantieven, herformuleringen, vertalingen, synoniemen, beschrijvingen, definities, spreekwoorden, woordcombinaties, lemma’s, metaforen en betekenissen. Oegema zet het hele arsenaal aan stijlfiguren en taaluitingen in om het schrijven over de rouw te analyseren. Daarmee schrijft de auteur van *Lichaamsziel* niet zomaar een boekje over rouw, maar schrijft hij over het schrijven over rouw. Schrijven over “het schrijven over” is kenmerkend voor het werk van Oegema, de onvermoeibare essayist die de relatie tussen taal en ervaring onderzoekt. Dat deed hij eerder in zijn werken over taal en mystiek bij Luce-

bert, Faverey en Van Ostaijen en nu doet hij dat dus weer in een heel persoonlijk essay over het verlies van zijn moeder.

Teruggetrokken in een klooster in Zuid-Limburg mijmert Oegema bij een uitspraak van Wittgenstein, waarin de Oostenrijkse filosoof – die moeilijk kan worden beschuldigd van een onvoorwaardelijk taalvertrouwen – beweerde dat het menselijk lichaam het beste beeld vormt van de menselijke ziel. Tijdens zijn twee weken durende retraite werd de essayist geconfronteerd met allerlei lichamelijke verschijnselen die de rouw met zich meebrengt. Ze doen hem beseffen dat in de treurnis “een radicaal type filosofie” schuilgaat. Die radicaliteit zit hem dan in het gegeven dat tijdens de rouw de scheiding tussen lichaam en ziel – de dualiteit die zo kenmerkend is voor de moderne westerse filosofie – wordt opgeheven. Zich beroepend op het werk van de godsdiensthistoricus Gerardus van der Leeuw komt Oegema dan tot de beschrijving van die opheffing als een met het lijf samen gedachte ziel, een lichaamsziel dus. Hoe moeten we ons die lichaamsziel voorstellen? Het voorbeeld dat Oegema keer op keer aanhaalt, is het plots overvallen worden door tranen. Noch zijn gedachten, noch zijn bewustzijn zetten hem tot deze tranen aan. En het is al evenmin zuiver en alleen het lichaam dat zich roert. De rouw, aldus Oegema, leert ons dat het lichaam letterlijk bezielde materie is: “De ziel is hoe dan ook afhankelijk van materie, zonder materie geen ziel.”

In *Diep uit het oor*, Oegema’s andere boekje, omschrijft hij zichzelf als “een eenheidszoeker.” Het is een beschrijving die evengoed van toepassing is op *Lichaamsziel*. Wordt men in de rouw normaal gesproken uiteengereten door verdriet, zo niet de

eenheidszoeker. Die vindt in de rouw juist een productief moment: een moment waarop het lichaam wijs wordt en een nieuwe filosofie mogelijk wordt. De rouw leert hem dat niet alleen de zintuigen waarnemen, maar dat ook de ziel daar altijd bij betrokken is. En dat niet alleen het bewustzijn helpt de wereld om ons heen te begrijpen, maar ook het lichaam. De mens is geen zuiver zintuiglijk wezen, en ook geen louter begrijpend wezen. In de rouw wordt duidelijk dat het onderscheid tussen lichaam en geest, dat de westerse filosofie ruim twee millennia lang heeft verdeeld, een vals dualisme voorstelt.

Misschien is het de gedachte van een essayist met een heimelijk verlangen om dichter te worden. In *Diep uit het oor* schrijft Oegema opnieuw over de dood: “Alleen langs de Dood, alleen langs het leven. Dat is hoe ik als niet-dichter dichter word zonder me aan iets of iemand te kunnen spiegelen. Ik word teruggeworpen op mijzelf, waarbij ik op weinig anders kan vertrouwen dan op het diepe dat uit mijn oor komt. Als was het gesproken door een vreemde, als het een vreemde is.”

“Als het een vreemde is”: Oegema weet heel goed dat het juist geen onbekende is die hier spreekt. Als zijn zelfonderzoek in tijden van rouw hem iets heeft duidelijk gemaakt, is het wel dat zwijgen niet lukt en dat zijn lichaamsziel onophoudelijk van zich laat horen. Hij schrijft met z’n hele lichaam. En met zijn ziel. Dat maakt van deze twee werkjes een ontroerende leeservaring.

GEERTJAN DE VUGT

JAN OEGEMA, *Lichaamsziel. Een retraite in rouw*, Vantilt, Nijmegen, 2016, 80 p. *Diep uit het oor. Taal en poëzie in de retraites van het Open klooster*, 2016, 96 p.

*In de rouw wordt duidelijk dat het onderscheid tussen lichaam en geest een vals dualisme voorstelt*